

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ШАНХАЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ: ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Рахматулла Ибрагимович Нуриμβетов

С.ф.ф, доктори (PhD,) Тошкент давлат
шарқишунослик университети мустақил тадқиқотчиси
E-mail: n.rakhmatulla1977@gmail.com

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасининг Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) билан муносабатларининг илк даврида ўзига “тебранишлар” кузатилгани, шу билан бирга республика ушбу тузилманинг институционал жиҳатдан мустаҳкамланишига ҳамда халқаро нуфузининг ошишига ҳисса қўшганлиги тадқиқ қилинган. Шунингдек, 2017 йилдан бошлаб эса Ўзбекистон-ШХТ алоқаларида конструктивлик, прагматизм ва ташаббускорлик жиддий кучайганлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, геосиёсат, минтақавий хавфсизлик, геосиёсий мутаносиблаштириш, ташқи сиёсий ва миллий манфаатлар, прагматик ва конструктив ташқи сиёсат.

FEATURES AND MAIN STAGES OF THE EVOLUTION OF THE COOPERATION BETWEEN UZBEKISTAN AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Rakhmatulla Nurimbetov

PhD in politics, researcher
Tashkent State University of Oriental Studies.
E-mail: n.rakhmatulla1977@gmail.com

Аннотация: The article examines the specifics of the formation of cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Shanghai Cooperation Organization (SCO), the republic's contribution to the institutional development of the organization and the increase in its international authority, despite certain "fluctuations" in the republic's approaches to the SCO that took place at the initial stage. At the same time, the material substantiates the strengthening of constructivism, pragmatism and initiative of Uzbekistan in relation to the SCO starting from 2017.

Опорные слова и понятия: Шанхайская организация сотрудничества, геополитика, региональная безопасность, геополитическое сбалансирование, внешнеполитические и национальные интересы, практическая и конструктивная внешняя политика.

СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА С ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ СОТРУДНИЧЕСТВА: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ

Рахматулла Нуриббетов

*Кандидат политических наук, исследователь
Ташкентский государственный университет востоковедения.
E-mail: n.rakhmatulla1977@gmail.com*

Аннотация: В статье исследуются особенности формирования сотрудничества Республики Узбекистан с Шанхайской организацией сотрудничества (ШОС), вклад республики в институциональное развитие организации и повышение её международного авторитета, несмотря на имевшиеся место на начальном этапе определенных «колебаний» в подходах республике к ШОС. Вместе с тем в материале обосновано усиление конструктивизма, прагматизма и инициативности Узбекистана в отношении ШОС начиная с 2017 года.

Опорные слова и понятия: Шанхайская организация сотрудничества, геополитика, региональная безопасность, геополитическое сбалансирование, внешнеполитические и национальные интересы, практическая и конструктивная внешняя политика.

Кириш.

Ўзбекистон Республикасининг ШХТ билан ҳамкорлиги мазкур ташкилотнинг таъсисчиси бўлган бошқа беш нафар давлатнинг (Хитой, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон) ёндошувларидан сезиларли фарқ қилади. Бу мамлакатнинг жўғрофий жойлашуви, геосиёсий мавоқеи, минтақавий интеграция масалаларига муносабати, ташқи “қуч марказлари” билан алоқалари ва бошқа омиллар ва сабаблар билан изоҳланади. Аввалги параграфда кўриб чиқилганидек, шу асосда республиканинг ШХТга нисбатан стратегиясининг ўзига хос тамойиллари ҳам шаклланган, ваҳоланки, улар қандайдир концептуал, сиёсий ёки меъёрий ҳужжат шаклида ишлаб чиқилмаган бўлса-да.

Ўзбекистоннинг ШХТ билан муносабатларининг эволюцияси ҳам ўзига хос, ташкилотга аъзо бошқа давлатлар тажрибасидан сезиларли фарқ қилади. Ушбу масала илмий жиҳатдан мамлакатимиз ва хорижлик олимлар ва тадқиқотчилар томонидан қарийб ўрганилмаган.

Услублар.

Ушбу мақолани ёзишда тарихийлик ва таҳлил услублари, юридик-ҳуқуқий ва функционал услублардан, шунингдек Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг норматив-ҳуқуқий ва дастурий ҳужжатлари расмий ҳужжатларидан ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқлари, мақолалари, Ташқи ишлар вазирлигининг архив ҳужжатлари, ШХТ Бош қотиби

ва мансабдор шахсларининг нутқлари ва интервьюлари, шунингдек мавзуга доир қонуний ва норматив ҳужжатлардан фойдаланилди.

Натижалар ва муҳокама.

Мавзуга тааллуқли мавжуд илмий адабиётлар ва материалларини таҳлил қилиш орқали биз Ўзбекистон-ШХТ муносабатлари шаклланиши ва ривожланишини қуйидаги шартли *тўртта босқичга* бўлиб чиқдик.

Биринчи босқични шартли равишда “*кузатув*” *даври* дейиш мумкин ва у 1996 -2000 йилларни қамраб олади.

Ўзбекистоннинг Хитой билан умумий чегараларининг мавжуд эмаслиги унинг “Шанхай бешлиги”да иштирок этишини тақоза этмаганлиги маълум. Шу билан бирга, расмий Тошкент бу механизм фаолиятига умуман бефарқ бўлмаган, албатта. Дастлаб чегара ҳудудларда қуролли кучларни камайтириш ва ўзаро ишончни мустаҳкамлашни мақсад қилган “Шанхай бешлиги” тез орада ушбу муаммоларни муваффақиятли ҳал қилиб, минтақавий хавфсизлик масалаларини ўз фаолиятининг кун тартибига кирита бошлади. “Шанхай бешлиги”да Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш борасидаги мавзуларнинг нафақат муҳокама қилиниши, балки амалий чоратadbирлар ва ҳатто давлатлараро институционал ҳамкорликнинг шаклланиш жараёнлари, шак-шубҳасиз, Ўзбекистон ҳукумати ва раҳбарияти, хавфсизликка масъул идоралари ва таҳлил муассасалари томонидан диққат билан кузатиб борилганлиги аниқ.

Ўз навбатида, Марказий Осиё геосиёсатида ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган Ўзбекистоннинг бевосита иштирокисиз минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш ҳамда таҳдидларга қарши кураш бўйича муҳим қарорларни қабул қилиш паст самарали ва умуман олганда истикболсиз эканлигини “Шанхай бешлиги” иштирокчилари ҳам яхши тушунишган.

Натижада, “Шанхай бешлиги”нинг 2000 йилнинг июлида Душанбе шаҳридаги саммитида Ўзбекистон Биринчи Президенти И.А.Каримов кузатувчи сифатида таклиф этилиб, расмий Тошкентнинг ушбу тузилмага тўлақонли аъзо бўлишга бўлган қизиғишини тасдиқлади. Шу билан Ўзбекистон-ШХТ муносабатларидаги дастлабки “кузатув” босқичи мантиқан ўз ифодасини топди, дейишимиз мумкин.

Иккинчи босқич 2001-2016 йилларни қамраб олади. 2001 йил июнидаги Шанхай саммитида ШХТнинг Ўзбекистоннинг тўлақонли иштирокида расман таъсис этилиди. Шундан эътиборан республика ташкилотнинг шаклланишида бевосита иштирок эта бошлади. Биз бу босқични шартли равишда “*институционал ҳамкорлик*” босқичи деб номладик..

Бу давр ичида таъсисчи давлат ва доимий аъзо сифатида Ўзбекистон ШХТнинг тўлақонли ташкилот сифатида шаклланишига бевосита ва сезиларли ҳисса қўшган. *Биринчидан*, мамлакатимиз ташкилотнинг шартномавий-ҳуқуқий базасини шакллантирилишида бевосита иштирок этган. *Иккинчидан*, ШХТнинг қатор ишчи органлари ва ҳамкорлик механизмларининг яратилишида

ташаббускорлик кўрсатган. Бунда, айниқса ШХТнинг икки нафар доимий фаолият кўрсатувчи органларидан бири – Минтақавий аксилтеррорчилик тузилмаси Ижроия Қўмитасининг Тошкентда жойлаштирилишини алоҳида кўрсатиш жоиз. Айнан, Ўзбекистон раҳбариятининг ташаббуси билан ушбу тузилма Тошкентда таъсис этилган.

Ўзбекистоннинг ШХТда биринчи раислиги даврида (2003-2004 йилларда) ташкилотнинг институционал шаклланиши нуқтаи-назаридан муҳим ҳужжатлар имзоланган: ШХТда кузатувчи мақоми тўғрисидаги Низом ва ташкилотнинг кузатувчилар билан ўзаро муносабатлари Тартиби шулар нжумласида. Ушбу ҳужжатларнинг қабул қилиниши натижасида 2004 йилда Мўғулистон, 2005 йилда эса Ҳиндистон, Покистон ва Эрон кузатувчи давлат мақомини олди. Бундан ташқари, наркотаҳдидга қарши курашда кўптомонлама ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосини яратиб берган Гиёҳванд воситалари, психотроп моддалар ҳамда уларнинг прекурсорларини ноқонуний айланишига қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги битим имзоланди.

Ўзбекистон ШХТда иккинчи марта расилиги (2009-2010 йиллар) даврида олиб борилган фаол дипломатик ишлари натижасида 2010 йил апрел ойида БМТ Бош қотиби Пан Ги Муннинг Тошкентга ташрифи чоғида БМТ ва ШХТ қотибиятлари ўртасида ҳамкорлик тўғрисида Қўшма декларация имзоланди. Ушбу ҳужжат икки ташкилотнинг расмий ҳамкорлигини бошлаб берди.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг ташкилотга аъзо давлатлар ўртасида консенсус ва яқдилликка эришишдаги фаол саъй-ҳаракатлари эвазига босқичма-босқич аҳамият касб этган ШХТга янги аъзоларни қабул қилиш тартиби тўғрисидаги Низомнинг¹ тасдиқланишига олиб келди. Ушбу ҳужжат ШХТни янада кенгайтириш учун ҳуқуқий асос яратишда муҳим қадам бўлиб, ташкилотнинг тўлақонли аъзоси мақомини олиш учун номзод-давлат жавоб бериши керак бўлган асосий мезонларни белгилаб берди. Шундай қилиб, дунёнинг кўплаб мамлакатлари учун тобора жозибадор бўлиб бораётган ташкилотнинг очиклиги яна бир бор тасдиқланди.

2010 йилда Ўзбекистон ташаббуси ва фаол иштироки билан қабул қилинган ШХТ Тартиб қоидалари бирлашманинг янада институционал ривожланиши ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга хизмат қилди. Ушбу ҳужжат қабул қилинишидан аввал ташкилотда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, келишиш ва қабул қилишни тартибга солувчи ягона қоидалар мавжуд эмас эди. ШХТ фаолиятининг асосий тамойили – ташкилот ичида қарорларни фақат консенсус асосида қабул қилишнинг ҳуқуқий белгилаб қўйилиши ушбу ҳужжатнинг муҳим ютуқларидан бири бўлди. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, мамлакатимизнинг иккинчи раислиги даврида ШХТга аъзо давлатлар фан ва технологиялар бўйича вазирлик ва идоралари раҳбарларининг учрашувларини ўтказиш муҳанизми ишга туширилди. Бундан ташқари, ШХТга аъзо давлатлар ҳукуматлари ўртасида

¹Қаранг: К вопросу о расширении ШОС (Справочный материал МИД Российской Федерации) // <https://www.mid.ru/tv/?id=1731430&lang=ru>

қишлоқ хўжалиги ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар имзоланди.

2010 йил 11 июнида ШХТ саммити давомида унга аъзо давлатлар ҳукуматлари ўртасида жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги ҳамда қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар имзоланди. Яъни, ташкилот доирасида тармоқлараро ҳамкорликнинг институционаллашув жараёни яна бир босқичга кўтарилди.

2015-2016 йилларда Ўзбекистон Республикаси *учинчи марта* ШХТда раисликни қабул қилиб олди ва бу воқеа ташкилот ташкил этилганлигининг 15 йиллиги билан бир вақтга тўғри келди. Унинг доирасида ташкилотнинг халқаро алоқаларини кенгайтириш, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ ташаббусларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш орқали фаолиятининг самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратди.

2016 йил июнидаги Тошкент саммитида ШХТда аъзо давлатлар мақомини олиши учун Ҳиндистон Республикаси ва Покистон Ислом Республикасининг мажбуриятлари тўғрисидаги Меморандумларнинг имзоланиши муҳим воқеа бўлди.²

Ҳиндистон ва Покистоннинг ШХТнинг тўлақонли аъзоси мақомини олиши ташкилотнинг салоҳиятини ошириши ва унинг замонамизнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш, минтақада ва дунёда хавфсизлик, барқарор ривожланишни таъминлаш учун кўптомонлама механизм сифатида халқаро майдондаги ролини янада оширишга хизмат қилиши таъкидланди.

Давлат раҳбарлари Озарбайжон Республикаси, Арманистон Республикаси, Камбоджа Қироллиги ва Непалга ШХТда Мулоқот бўйича шерик мақомини бериш тўғрисида меморандумлар имзоланишини олқишладилар.³

Саммит якуни бўйича ШХТнинг 15 йиллиги тўғрисидаги Тошкент декларацияси, ШХТнинг 2025 йилгача ривожланиш Стратегиясини амалга ошириш бўйича 2016-2020 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар режасини тасдиқлаш тўғрисидаги қарорлар, ШХТга аъзо давлатларнинг туризм соҳасидаги ҳамкорлигини ривожлантириш дастури ва бошқа ҳужжатлар имзоланди.

Учинчи босқич (2016 йилдан ҳозирга қадар). 2016 йил декабрида Шавкат Миромонович Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президенти этиб сайланиши билан мамлакат ташқи сиёсатида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди. Бу ўзгаришлар республиканинг кўптомонлама дипломатиясида, хусусан, ШХТ билан ҳамкорлигида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Биз бу даврни “*прагматик ва конструктив ҳамкорлик*” босқичи, деб таърифладик.

Ўзбекистоннинг бу даврда ШХТга нисбатан муносабатининг ўзгариши қуйидагиларда ўз ифодасини топди.

²Лидеры ШОС подписали меморандумы о подписании Индии и Пакистана. 24 июня 2016 // <https://uznews.uz/posts/50954>

³Ташкентская декларация пятнадцатилетия Шанхайской организации сотрудничества. 24.06.2016 // <https://rus.sectesco.org/documents/?year=2016>

- республика учун ШХТ, энг аввало, Марказий Осиёда барқарорлик ва кенг ҳамкорликни таъминлашда муҳим кўптомонлама платформа, деб қаралади. Президент Ш.М.Мирзиёевнинг ташкилот давлатлар раҳбарларининг ҳар йили бўлиб ўтгадиган учрашувларидаги нутқларида буни очиқ-равшан кўриш мумкин. Ўзбекистон Марказий Осиёнинг ШХТнинг “географик ядроси” сифатида қарайди. Хусусан, 2022 йил 16 сентябрдаги Самарқанд саммитида давлат етакчиси ташкилот олдида турган асосий вазифалар ва чақириқлар борасида тўхталаркан, Марказий Осиё ШХТнинг “географик ядроси” мақомини сақлаб қолиши кераклигига алоҳида урғу қаратган.⁴

-расмий Тошкентнинг ташкилотга нисбатан стратегиясида конструктив ёндашув сезиларли даражада кучайганлигини кўриш мумкин. Хусусан, авваллари ШХТ кун тартибига олиб чиқиладиган айрим масалалар, жумладан, “консенсус” принципини қўллаш орқали тўсиб қўйилган айрим мавзуларга нисбатан эндиликда республиканинг муносабати жиддий ўзгарганини кўриш мумкин.

Жумладан бу хавфсизлик масалаларига ҳам тааллуқли. Маълумки, олдин Ўзбекистон ташкилотнинг ҳарбий соҳадаги фаолиятдан ўзини йироқда тутган. Охирги пайтда республика вакиллари ШХТнинг аксилтеррорчилик ва ҳарбий соҳалардаги қўшма машғулотларида иштирок этмоқда.⁵

- Ўзбекистоннинг ШХТдаги иштирокида *прагматизмга* катта эътибор қаратилмоқда. Яъни, республика томонидан ташкилот доирасида кўптомонлама ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган, сиёсий-мафкуравий мақсадлардан холи бўлган таклифлар ва ташаббуслар илгари сурилмоқда. Улар мамлакатнинг миллий манфаатларига ҳамда минтақада барқарорлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашнинг устувор йўналишларига мос келувчи муҳим соҳаларни қамраб олади.

- ШХТга нисбатан янги стратегияни амалга ошираркан, Ўзбекистон ҳукумати ташкилот доирасида кўплаб ижобий ва муҳим натижаларга эришилганлигини тан олган ҳолда, ташкилот доирасидаги шерикликни янада ривожлантириш учун ҳали ишга солинмаган улкан имкониятлар мавжуд эканлигидан келиб чиқади. Хусусан, савдо ва иқтисодиёт, транспорт-коммуникациялари, инновация ва рақамли тараққиёт, туризм, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш ва халқ дипломатияси соҳалар шулар жумласидандир.⁶

Хулоса.

Шанхай ҳамкорлик ташкилоти нисбатан қисқа давр ичида собиқ СССРнинг парчаланиши натижасида Марказий Осиёда юзага келган янги геосиёсий вазиятнинг маҳсули бўлган. У дастлаб, Хитой билан чегерадош

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисидаги нутқи. 16 сентябр 2022 // <https://yuz.uz/news/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-shanxay-hamkorlik-tashkilotiga-azo-davlatlar-rahbarlari-kengashining-majlisidagi-nutqi>

⁵ Узбекистан – ШОС: новые грани многопрофильного взаимодействия (о приоритетах председательства Узбекистана в Организации). 13 апреля 2022 // <https://rus.sectsco.org/20220413/830053.html>

⁶ Рахматулла Нурибегов. Ўша жойда.

Россия Федерацияси, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон ўртасида чегара масалаларини тартибга солиш ва чегара олди ҳудудларида ўзаро ишонч чораларини шаклланган дипломатик мулоқот платформаси – “Шанхай бешлиги” сифатида юзага келган.

Хитой билан чегарадош бўлмаган Ўзбекистон Республикаси “Шанхай бешлиги”да иштирок этмаган, лекин унинг фаолиятини яқиндан кузатиб борган. Шу билан бирга, минтақада хавфсизлик масалаларининг кескинлашуви, хусусан, Афғонистондаги вазиятнинг ўзгариши Ўзбекистон раҳбариятининг “Шанхай бешлиги” билан яқинлашуви, кейинчалик эса унинг негизида тузилган ШХТнинг таъсисчиларидан бири бўлишига ундаган.

Ўзбекистоннинг ШХТ билан конструктив ва унумли ҳамкорлиги миллий кўптомонлама дипломатиянинг шаклланиши ва ривожланиши учун муҳим аҳамият касб этиши билан бирга, унга аъзо мамлакатлар билан ўзаро манфаатли ва тенг икки ва кўптомонлама алоқаларни риволантириш учун яхши имкониятлар очиб берган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисидаги нутқи. 16 сентябр 2022 // <https://yuz.uz/news/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-shanxay-hamkorlik-tashkilotiga-azo-davlatlar-rahbarlari-kengashining-majlisidagi-nutqi>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020 // <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

3. Владимир Норов: ШХТ янги Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий устуворликлари тизимида. 15 июн 2022 // <https://yuz.uz/news/vladimir-norov-shht-yangi-ozbekistonning-tashqi-siyosiy-ustuvorliklari-tizimida>

4. М.А. Конаровский Расширение ШОС: возможности и проблемы // Ежегодник ИМИ, выпуск №1 (11) 2015. С. 105-118.

5. Рахматулла Нурибетов. Роль ШОС в современных международных отношениях: взгляд из Узбекистана. Международная жизнь, №4, 2021. С. 52-57.

6. А.Сулиманов, Т.Курбанкличев. Инициативы Узбекистана вносят вклад в поступательное развитие ШОС. 06.07.2023 // <https://isrs.uz/ru/smti-ekspertlari-sharhlari/iniciativy-prezidenta-uzbekistana-vnosat-vesomyj-vklad-v-postupatelnoe-razvitie-sos>

7. М.Узаков. Новая многосторонняя дипломатия Узбекистана: сотрудничество во имя мира и стабильности. 10.03.2020 // https://cis.minsk.by/news/13283/novaya_mnogostoronnjaja_diplomatija_uzbekistana_sotrudnichestvo_vo_imja_mira_i_stabilnost

8. В. Парамонов, О. Столповский. ШОС как механизм взаимодействия России и государств Центральной Азии в сфере безопасности // : <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/181.html>

9. Richard Weitz. Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership. SILK ROAD PAPER January 2018 // <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf>
10. Ташкентская декларация пятнадцатилетия Шанхайской организации сотрудничества. 24.06.2016 // <https://rus.sectsco.org/documents/?year=2016>
11. Соглашение между государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества о региональной антитеррористической структуре. Санкт-Петербург, 7 июня 2002 года
12. Узбекистан – ШОС: новые грани многопрофильного взаимодействия (о приоритетах председательства Узбекистана в Организации). 13 апреля 2022 // <https://rus.sectsco.org/20220413/830053.html>